

Мелекесцев Кирило

*Кандидат історичних наук
Старший викладач кафедри історії України
та спеціальних галузей історичної науки
Донецький національний університет імені Василя Стуса
(м. Вінниця, Україна)*

УКРАЇНА І ВІЙСЬКО ЗАПОРОЗЬКЕ В БЕРЕЗНЕВИХ СТАТТЯХ: ІСТОРИЧНІ ФАКТИ ТА ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРОТИСТОЯННЯ

Резюме: У статті розглянуто результати тривалої наукової та публіцистичної дискусії між українськими й москвинськими авторами щодо «Березневих статей» доби Хмельниччини. Проаналізовано найважливіші для сторін наративи навколо історичних подій та писемних джерел, що збереглися. Крім огляду літератури, запропоновано свіжий погляд на низку тверджень з археографічних джерел, які дають можливість запропонувати альтернативний погляд на історичні наративи, які вже вкорінилися в сучасній українській історичній пам'яті, такі як ідея про те, що «Військо Запорозьке було офіційною назвою Української козацької держави».

Ключові слова: Богдан Хмельницький, Гетьманщина, джерелознавство, козацтво, Московія, інформаційна війна, історія України, історіографія.

Summary: This article examines the results of a long-running discourse between Ukrainian and Moscow researchers and opinion journalists on the “March Articles” from the time of Bohdan Khmelnytsky. The most important narratives for the parties around historical events and surviving written sources are analyzed. In addition to literature review, the paper offers a fresh look at a number of statements found in related archeographic sources that offer an alternative view of historical narratives that are already rooted in modern Ukrainian historical memory, such as the idea that “the Zaporozhian Host was the official name of the Ukrainian Cossack State”.

Key words: Bohdan Khmelnytsky, Cossack Hetmanate, source studies, Cossacks, Moscovia, information warfare, history of Ukraine, historiography.

Коли у «Всеросійській імперії» XIX ст. досліджували документи віків минулих, то, звичайно, переймалися позитивним зображенням московських правителів, які належали до правлячої династії Романових, та й, окрім типового монархізму, в імперії активно працювала цензура. Постулати про «південно-західну Росію», яка мала як термін врешті-решт остаточно витіснити навіть «Малоросію і Новоросію», тим не менш, не призводили до повного заперечення історії України, її історичних назв тощо. Навпаки, в імперську добу це було ще більш актуально – адже саме володіння Україною-Руссю, тією землею, яку вже століттями у Європі асоціювали з термінами «Ruscia», «Ruthenia», «Russia», «Roxolania», гарантувало міжнародне визнання держави Романових як «Imperii Russorum».

Проте нинішні політичні реалії відмінні від доби імперської. Романови не сподівалися втратити Київ, лише мали затвердити «історичну тяглість», прив'язавши правителів московських до руської династичної історії, водночас пояснюючи будь-які відмінності від «великоросів» просто «польським впливом». Нинішній же кремлівський бомонд не має необхідності в захисті, підтвердженні чи обґрунтуванні монарших титулів: для сучасної людини ідея того, що «Росія» – це держава зі столицею в Москві, вже стала аксіомою. А втім, умови політики експансіонізму спонукають до пошуку історичного обґрунтування завоювань та ворожого ставлення до сусідів. Тим часом у незалежній Україні розвивають власні «руські» наративи, як академічна, так і «аматорська» історична література популяризує вивчення раніше маловідомих за радянської доби сторінок історії Русі та Козацької України. Зважаючи на відносну мовну близькість і, відповідно, слабку захищеність українського інфополя від московського, маємо справу з поширенням конкуруючих проукраїнських і промосковських наративів (як державними акторами, так і «ентузіастами» у ЗМІ). Причому останні інколи можуть навіть суперечити один одному: мета,

з одного боку, прив'язати Русь до Москви (та сама «тяглість», що знайома нам з доби імперської та радянської, уже має під собою величезний масив «класичних» академічних досліджень з історії), а з іншого – змалювати історію, назву, націю України як штучні (чи «особливо штучні»), «українні», такі, що не мають права на «руськість». Виникає парадокс: треба довести походження Росії від Русі й належність до неї України, але в такій формі, що відріже Україну від «руськості».

Відповідно, метою статті є визначення характерних для української та московської історіографії (і «навколо-історичного» публіцистичного простору) наративів щодо кардинально відмінних, «конкурентних» варіацій історичної пам'яті, яка впливає з однієї історичної події – у випадку цієї конкретної публікації – написання «Березневих статей» і критики того джерела, що збереглося. Виходячи за межі огляду історіографічних студій та специфічних для феномену «інформаційної війни» джерел публіцистики й нових медій, серед завдань статті також стоїть власне дослідження згаданого джерела та суміжних археографічних матеріалів, що є необхідною складовою аналізу публіцистичних джерел в умовах інформаційного протистояння.

Серед «найулюбленіших» у московській схемі історії України сюжетів – присяга Богдана Хмельницького і Війська Запорозького цареві. Гетьман навіть удостоївся в імперії Романових пам'ятника в центрі Києва від «єдиної та неподільної Росії». Рішенню і політиці Богдана Хмельницького в Російській імперії намагалися надати особливого державницького, візіоністського значення розбудови царства, і цей погляд на Хмельницького-державника, у принципі, перекочував до тогочасної та й сучасної української історіографії. За радянщини ця тема отримала додаткову соціальну тематику (на першому плані – «експлуатовані другого ґатунку», селянство, а не «класово ворожі» козаки), а розширення монаршої держави

почали розглядати як романтичне «возз'єднання російського й українського народів». Проте така концепція не підходить сучасній державі, керманич якої неодноразово зачіпав тему української історії в інтерв'ю, за якими українська нація виходить «створена Потоцькими», «під впливом Польщі відділена» та й узагалі є «прикордонниками» за назвою і суттю. Останній, «українний», наратив особливо сподобався на Московщині, поширився серед академічних істориків, журналістів, блогерів, які вслід за своїм главою держави тепер інакше як околицею та прикордонною смугою етимологію «України» не пояснюють. Зачепила ця «погоня за прикордонням» і документи доби Хмельниччини, а конкретно Березневі статті, які навіть у їхній редакції з «копій утраченого оригіналу» викликали ряд питань, що йдуть у розріз із сучасними москвинськими поглядами на історію, а конкретно: у «порубіжжя» знайшлися власні рубежі, про які чомусь знали московити в XVII ст.

В українській історіографії та й популярній думці важливою частиною наративу про угоди Богдана Хмельницького є факт утрати оригіналів (здавався він і у цій статті!). Як зазначають у ЦДІАК, має місце «втрата оригіналів визначальних документів, насамперед т. зв. Статей Богдана Хмельницького – проекту договору, розробленого українською стороною в 1654 р. Тому дослідники обходяться копіями цих важливих актів, віднайденими в архіві Посольського приказу. Відомі також офіційні публікації російською мовою пізнішого часу» [5]. Та й навіть за імперської доби, у часи підведення збірок актів, щодо історії «південно-західного краю» зазначалося, що «дошло нѣскольکو списковъ статей Богдана Хмельницкаго, а оригинальныхъ не сохранилось, и потому одинъ историкъ считаетъ настоящими одни статьи, а другой другія» [19, с. 196]. «Статті» ті є результатом опрацювання московськими дяками матеріалу, поданого з козацького боку. Цим документам, зазвичай тим, що відомі як список з «листа белорусского

писма», українські дослідники продовжують приділяти увагу, досліджуючи їхнє юридичне значення, оцінюючи як міжнародні угоди двох державних утворень [6; 15]. Хвилюються про статус «статей» і в українських ЗМІ, обговорюють їх в інтерв'ю з істориками [13; 16; 20].

Проте сучасне інформаційне протистояння вимагає від його учасників більшого, ніж академічних перемовин українських та московських учених щодо того, чи є договір «союзом», «унією», «васалізацією», «приєднанням», «возз'єднанням». Умови протистояння вимагають швидкого, стислого, яскравого подання інформації [10; 11]. Сучасному читачеві, особливо якщо він уже має досвід знайомства з «фейками», не цікаво перечитувати старі нотації про інтерпретації договорів істориками. Йому подавай оригінали документів, яких у цьому випадку немає, на руках лише копії копій («списків»). На Московщині це вже розуміють і намагаються поширювати мережею Інтернет наратив зі «спростуванням України», приплітаючи сюди й «Березневі статті». Як приклад – повна українофобії (з «колеритними» ілюстраціями) стаття «євразійця» (москвинський націоналіст урумського походження, з історичною освітою, отриманою в Туркменському державному університеті), яка була поширена медіаресурсами «EADaily» та «rusfact». Автор використав аргумент зі сканованою копією списку: мовляв, літера «У» в слові «Україна» йому більше нагадує малу літеру, а от у слові «Указ» з нового абзацу виглядає великою, зовсім не схожою на решту тексту [1; 2]. Як історик за фахом і випускник університету автор, звичайно, не міг не знати про загальновідому відмінність написання заголовної літери з нового абзацу (та ще й по центру сторінки) від решти тексту і варіативність написання літер у скорописі (згадана ним «у з брюшком» має кілька варіацій в одному лише фрагменті скан-копії, наведеної автором). Так само він мусив би знати про роботи істориків «Всеросійської імперії», які

й донесли ці тексти до загалу (включивши навіть до «Повного зібрання законів Російської імперії»), але не мали й думки про написання слова «Україна» з маленької літери (хоча і тоді так само намагалися просувати ідею про «прикордонну» етимологію слова) [14, с. 323]. Адже в такому разі фраза з документа втрачає сенс і виходить, що ратники стоятимуть на прикордонні прикордоння: «Царскаго Величества ратные люди всегда на рубежѣ для Украйны обереганья есть и впередѣ стоятъ учнутъ» [3, стп. 481]. Та персональні знання не мають зупинити «бійця інформаційного фронту» від поширення викривленої інформації на користь свого обраного нарративу: обивателю, який не знається в тонкощах палеографії, значно легше повірити людині «з картинкою» і глузуванням над українцями та Президентом України. Автор цей, який поширює й інші фейки (про «польську вигадку Московії»), уже відомий своїм «чорнотенством» серед російських істориків [7].

Проте якщо охоплення аудиторії у статті Урумова не дуже велике (один передрук, 174 поширення на «Facebook» та 54 на «Однокласниках» через рік після публікації тексту), то наступний «експонат» інформаційного протистояння значно впливовіший. Досі в Україні є популярнішою російськомовна версія «Wikipedia», яку станом на лютий 2021 р. все ще в 1,5 рази частіше використовували за українськомовну версію [17]. Відповідно, у «відпатрульованій» (перевіреній адміністраторами чи «досвідченими користувачами» від 29 грудня 2020 р.) версії, яка залишалася такою і станом на березень 2021 р., йшлося про те, що в тексті статей нібито написано про «україны обереганья» (з малої літери) [9]. Таке написання пояснювалося посиланням на текст О. Рігельмана, у якому, однак, так само слово «Україна» записане з великої літери [12, с. 186]. Так само текст переписано в Самовидця [8, с. 131]. Зважаючи на популярність цього мовного розділу Вікіпедії в Україні (адже її статті пропонуються серед перших резуль-

татів запитів у найпопулярнішій пошуковій системі Google), результати такого викривлення інформації не варто недооцінювати.

Зазначивши про такі «стрімки» спроби наступу на цьому фронті інформаційного протистояння, цікавим буде замислитися і про те, якими будуть відповіді з боку поборників проукраїнських наративів. Можливо, популяризаторам знань про історію України в різноманітних текстових і аудіовізуальних веб-блогах варто було би звернутися до першоджерела (якщо таким можна назвати «список с листа белорусского писма»). Зазначимо, що, крім згаданого речення про кордони України, назва «Україна» більше не згадується в тексті [18, арк. 18]. Щодо інших термінів, то варто зазначити таке: у титулатурі великого князя Олексія згадується «Малыя Росіи самодержцу», що пов'язано з політизацією Московією релігійно-адміністративного терміна «Μικρὰς Ῥωσίας», історію якого та перенесення на Київську митрополію «задля грошевих і всяких інших підмог з московського скарбу» блискуче описав М. Грушевський [4]. У московській відповіді на пункти згадуються й міста Малої Росії, але українська сторона використовує цей термін лише для царської та митрополитської титулатури. Також у тексті за версією О. Рігельмана згадується «Росія», під якою мається на увазі руські землі під владою минулих королів польських [12, с. 194]. У решті пунктів ніколи не йдеться про перехід під «високу царську руку» України, Русі, Малої Русі (якою цар уже й так титулується) чи власне тодішніх територіальних одиниць (Київського, Брацлавського, Чернігівського воєводств). Йдеться лише про Богдана Хмельницького, з товаришами, старшиною та Військом Запорозьким. За роки незалежності в українській історіографії сформувалася ніби аксіома, що Військо Запорозьке було офіційною назвою української козацької держави 1648–1764 рр., хоча це й суперечить офіційним документам козаків, наприклад, універсалам

гетьмана Івана Брюховецького та «Пактам і Конституціям» Пилипа Орлика (обидва гетьмани розділяють Військо Запорозьке і «Україну, отчизну нашу» та звать Москву Москвою, а не «Великою Росією»). Відголоски цього «почули» у Європі, наприклад, на мапі «України, країни козаків» Йоганна Батиста Гоманна, де саме Запорожжя позначене як «Київщина Московітська» [21]. Та й акти московські, царські листи до нових васалів свідчать про те, що присяга Війська Запорозького була лише прелюдією до отримання нових підданих: козаки мали привести весь люд до «віри» цареві, а окремі міста проводили власні перемовини щодо вольностей [3].

Урешті-решт тема вимагає значно ширшого дослідження, з переглядом старих інтерпретацій козацько-московського листування на основі власне тексту, що зберігся, з урахуванням самопроголошених та визнаних навколишніми країнами титулів (наприклад, (здебільшого мало визнаний) титул князя Богдана Хмельницького, що мав би йти в розріз із визнаними ним же в листуванні титулами Київського і Чернігівського князя в господаря Москви). Рекомендовано залучати тексти першоджерел для популяризації історії України, заперечення фейків, розкриття історичної правди про найменування козаками своєї Вітчизни.

Джерела та література

1. Акоюн (Урумов) А. Воссоединения Украины с Россией не было, или «Зеленский, учи албанский» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://eadaily.com/ru/news/2019/06/07/vossoedineniya-ukrainy-s-rossiey-ne-bylo-ili-zelenskiy-uchi-albanskiy>.
2. Акоюн (Урумов) А. Воссоединения Украины с Россией не было, или «Зеленский, учи албанский» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rusfact.ru/node/79305>.
3. Акты, относящиеся къ истории Южной и Западной Россіи, собранные и изданные Археографическою комиссією. – Т. 10: Переговоры объ условіях соединенія Малороссіи съ Великою

- Россією, 1653–1654 (дополнение к 3 тому) / под ред. Г. Ф. Карпова. – Санкт-Петербург: Типография брат. Пантелеевых, 1878 [6]. – 8 с., 838 стб., 24 с.
4. Грушевський М. С. Велика, Мала і Біла Русь // Український історичний журнал. – 1991. – № 2. – С. 77–85 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://resource.history.org.ua/publ/journal_1991_2_77.
  5. До історії українсько-російських державних договорів 1654–1659 років // Центральний державний історичний архів України, м. Київ (ЦДІАК України) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://cdiak.archives.gov.ua/v_360_Pereiaslavska_rada.php.
  6. Захарченко П. Березневі статті Богдана Хмельницького 1654 року: міф чи правова реальність (спроба юридичної оцінки) // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2018. – № 2 (107). – С. 31–35.
  7. Колпакиди А. Кому вигідні чорносотенні міфи? Ответ историка Колпакиди публицисту Акопяну-Урумову // КЛИО. – 9 августа 2018 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://istoriki.su/istoricheskie-temy/lzheistoriya/230-komu-vygodny-chernosotennye-mify-otvet-istorika-kolpakidi-publicistu-akopyanu-urumovu.html>.
  8. Лѣтопись Самовидца о войнахъ Богдана Хмельницкаго и о междоусобияхъ, бывшихъ в Малой Россіи по его смерти. Доведена продолжателями до 1734 г. / Императ. О-во Истории и Древностей Россійскихъ; сост. О. М. Бодянский ; предисл. П. А. Кулѣша. – Москва: Унив. тип., 1846. – II, 152, VI с.
  9. Мартовские статьи: различия между версиями [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ru.wikipedia.org/w/index.php?title=Мартовские_статьи&diff=111376380&oldid=111376334. – Дата звернення: 29 грудня 2020.
  10. Мелекесцев К. І. Історія України в політичних маніпуляціях епохи постправди // Історичні і політологічні дослідження. – № 1 (66). – С. 130–142 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dx.doi.org/10.31558/2079-1828.2020.1.10>.
  11. Мелекесцев К. І. Ключові питання історії України в контексті нових маніпулятивних технологій у мережі інтернет // Тоталітаризм як система знищення національної пам'яті. – Львів: Друкарня ЛНМУ ім. Данила Галицького, 2020. – С. 41–44.

12. Ригельман А. И. Летописное повествование о Малой России и ее народе и казаках вообще: собрано и сост. через труды А. Ригельмана 1785–86 года: в 4-х ч. – Москва: Унив. тип., 1847. – VI, 219, 201, 147, 101, XIV, VI, 50 с.
13. Переяславська рада як перша спроба Москви нав'язати «русский мир» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zaxid.net/statti_tag50974/. – Дата звернення: 6 квітня 2019.
14. Полное собрание законов Российской империи. [Собрание 1-е. С 1649 по 12 декабря 1825 г.]. – Санктпетербургъ: Типографія II-го Отдѣленія Собств. Е. И. В. Канцеляріи, 1830. – Т. 1: С 1649 по 1675: от № 1 до 618. – XXXI, 1029, 12 [1] с.
15. Прус В. З. Березневі статті Б. Хмельницького 1654 року як джерело права лівобережної України першої половини XVIII ст. // Наше право. – 2015. – № 2. – С. 12–16.
16. Тимошенко Д. 365 років Переяславської ради: підкорення, але жодним чином не возз'єднання – Сюдюков // Радіо Свобода. – 12 січня 2019 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/donbass-realii/29706336.html>.
17. Токар Н. Чому російська Вікіпедія досі популярна в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://tokar.ua/read/44337>.
18. Центральний державний історичний архів України, м. Київ. – Ф. 222. – Оп. 1. – Спр. 291. – Арк. 17 зв.–18 зв.
19. Щербина В. До питання про статті Богдана Хмельницького // Ювілейний збірник на пошану академіка Михайла Сергієвича Грушевського з нагоди шістдесятої річниці життя та сорокових роковин наукової діяльності. – Київ: Українська Академія Наук; Трест «Київ-Друк»; 8-ма Державна Друкарня, 1928. – Т. 1.
20. Янковський О. Переяславська рада 1654 року: «зрада» чи «перемога»? // Крим. Реалії. – 19 січня 2019 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ua.krymr.com/a/pereiaslavska-rada-1654-roku-zrada-chy-peremoha/29719524.html>.
21. Nomann J. B. Vkrania quae et Terra Cosaccorum cum vicinis Walachiae, Moldaviae. – Nuremberg, 1720 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://resource.history.org.ua/item/0013608>.